

GORAN RUJEVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

LAMETRIJEVO ANTROPIČKO REZONOVANJE

Sažetak: Žilijen Ofrej de Lametri se računa među poznatije filozofe materijalizma, hedonizma, ali i prosvetiteljstva. Njegovo delo *Čovek mašina* nosi brojna obeležja prosvetiteljske misli: poverenje u racionalnost i napredak, okretanje od tradicionalnih autoriteta ka autoritetu novih prirodnih nauka, te isticanje važnosti individue i njenog usavršavanja. U određenim pasusima tog teksta, međutim, pronalaze se tvrdnje koje naizgled zagovaraju ostajanje u stanju neznanja povodom pitanja o razlozima ljudske egzistencije, što zvuči protivno intelektualnom optimizmu prosvetiteljstva. Ali, ako te odeljke protumačimo kroz vizuru savremenog antropičkog rezonovanja, pokazuje se da je reč samo o Lametrijevom razračunavanju sa teističkim argumentima, sasvim u skladu sa duhom prosvetiteljstva.

Ključne reči: antropičko rezonovanje, iskustvo, Lametri (1709-1751), prosvetiteljstvo, skepticizam

DOSLEDNOST U PITANJU

Razumno je očekivati od filozofskih autora da u svojim učenjima pokazuju doslednost, da ne protivreče sami sebi. Možemo biti tolerantni, pa ovaj zahtev ograničiti na pojedinačne tekstualne jedinice: knjige, radove, članke, bilo šta što je smisleno posmatrati kao nešto što je nastalo u okviru jednog kompaktnog perioda vremena. Ukoliko kod jednog autora pronađemo protivrečne tvrdnje, ali u tekstovima koji su pisani u sasvim različitim dobima, onda

¹ E-mail adresa autora: goran.rujevic@ff.uns.ac.rs

verovatno nije toliko reč o kontradiktornosti koliko o mogućnosti da je dati autor vremenom izmenio svoje mišljenje, možda baš u suprotno od onoga što je ranije smatrano. Uostalom, brojni pokušaji periodizacija nečijeg opusa se upravo oslanjaju na pronalaženje ovakvih, makar i suptilnih, naznaka razgraničenja.

Ali, ukoliko u *jednom* tekstu pronađemo protivrečne stavove, skloni smo da takav događaj obeležimo kao anomaliju koju vredi ispitati. Takvu reakciju neće izazvati samo eksplicitno kontradiktorne tvrdnje, već i tvrdnje koje su međusobno nepodudarne makar i na vrlo maglovit način, takoreći, koje su nekompatibilne „duhom.” Doslednost shvaćena u veoma širokom smislu je jedna od glavnih vrlina koje očekujemo u diskurzivnom svetu. Obično očekujemo da nam autor saopštava usaglašenu poruku, a ne kolaž disparatnih ideja (što, naravno, ne znači da je ovo drugo uvek nepoželjno). Ako zateknemo nedoslednost tamo gde je ne očekujemo, imamo dva moguća odgovora na tu situaciju: prvi je da dobronamerno pretpostavimo da je nedoslednost samo prividna, te da se dubljim ispitivanjem teksta taj čvor može raspetljati; drugi je da, bilo usled nestrpljenja ili stoga što smo neuspešno pokušali prethodno pomenuto raspetljavanje, zaključimo da je po sredi materijalna greška, slučajna ili usled manjkavosti kod samog autora. Prvi pristup namerno nazivamo dobronamernim, čak i u slučajevima kada je uzaludan, jer omogućava nastavak diskusije i refleksije. Drugi pristup je stavljanje tačke na bilo kakvu dalju diskusiju i jako retko otvara nove horizonte u kojima se možemo diskurzivno kretati.

Što je jedan autor specifičniji, eksplicitniji, čak ekstremniji u svojim stavovima, to je uočavanje potencijalno nedoslednih stavova lakše. Eksplicitnim tvrdnjama autor svoje čitaoce brže uvodi i navikava na opšti karakter ideja koje se izlažu, tako da je nailaženje na ideju koja značajno odudara od toga što je očekivano znatno dramatičniji događaj. Katkad autor može ovo da koristi kao namernu tehniku, kao svojevrzni skandalon čijim oštrim kontrastom želi da razvije suptilnije nijanse u idejama koje postaju monotone. Dobro izveden skandalon ovakve vrste se potom lako prepoznaje prilikom dobronamerne analize, a neretko je i sam ekspliciran od strane autora.

No, i dalje preostaju slučajevi u kojima rekonstrukcija usaglašavanja podrazumeva više truda od strane samih čitalaca. Ti slučajevi su često zanimljivi za akademske krugove.

Jedan takav slučaj, onaj o kom ćemo raspravljati u ovom tekstu, pronalazi se kod francuskog lekara i filozofa Žilijena Ofreja de Lametrija [*Julien Offray de La Mettrie*] u njegovom najčuvenijem tekstu *Čovek mašina*. Naime, u samom središtu ovog reskog dela, među brojnim materijalističkim elaboracijama, pretpostavkama i objašnjenjima kojima Lametri teži da rasvetli spiritistički mistifikovane procese ljudske „duše,” zatičemo jedan kratak i iznenađujući segment teksta koji, kako se na prvi pogled čini, veliča, čak podstiče, neznanje. Reč je o sledećim pasusima:

„To ne znači da ja dovodim u sumnju postojanje jednog Bića, uzvišenog; naprotiv, čini mi se da najviši stupanj verovatnoće govori za njega; ali kako ovo postojanje ne dokazuje nužnost ni ovog ni onog kulta, to ova teoriska [*sic*] istina nije ni od kakve praktične upotrebe: tako, kao što se silom tolikih iskustava može reći da religija ne pretpostavlja nikakva tačna poštenja, isti razlozi nas ovlašćuju da mislimo isto tako da ga ateizam ne isključuje.

Uostalom, ko zna da li razlog čovekove egzistencije ne bi bio u samoj njegovoj egzistenciji? Možda je on bio sasvim slučajno izbačen na izvesnoj tački zemljine površine, a da se ne može znati niti kako, niti zašto; ali se zna samo to da mora živeti i umreti, sličan onim pečurkama koje se javljaju svakog dana, ili onim cvetovima koji uokviruju ovaj ili onaj jarak i pokrivaju stare zidine.

Ne gubimo se u beskonačnosti, nismo mi stvoreni za to da o njoj imamo ikakva pojma; apsolutno nam je nemoguće vratiti se na sam izvor stvari. Uostalom, našem miru sasvim je svejedno to da li je materija večita ili je bila stvorena, da li Boga ima ili ga nema. Kolika je to ludost mučiti se oko nečega što je nemoguće saznati, i što nas ne bi ni učinilo srećnijim kad bismo s njim na kraj izišli!”²

² Žilien Ofrej de Lametri, *Čovek mašina* (Beograd: Kultura, 1955), str. 44.

Ovde svakako možemo da zateknemo tvrdnje koje su tipično lametrijevske, ali ujedno nalazimo i par neobičnih konstatacija: apelovanje na ograničavanje upitanosti povodom uzroka čovekovog postojanja, tvrdjenje da ljudi nisu stvoreni da znaju neke stvari, da kategorički postoji nešto nesaznatljivo oko čega je suludo uopšte truditi se. Za jednog prosvetiteljskog filozofa ovaj poziv na neznanje izgleda čudno. Isprva bi se ovi odeljci mogli objasniti kao aberacija, možda kao nespretno artikulisana zamisao koja se više ne ponavlja i može se otpisati kao statistička greška. Međutim, pri samom kraju teksta, Lametri ponavlja ove ideje još dramatičnije: „Šta mi znamo više o svojoj sudbini nego o svome poreklu? Potčinimo se, dakle, nesavladivome neznanju, od kojeg naša sreća zavisi.”³

Ovakve tvrdnje nisu u potpunosti strane za tekst u kom se nalaze jer postoje obziri spram kojih su sasvim dosledne, ali su u drugim pogledima istovremeno vrlo protivne onome što bismo očekivali od Lametrija. One su sasvim dosledne Lametrijevom provokativnom duhu, kao i njegovoj jasnoj tendenciji ka individualističkom hedonizmu.⁴ Sa druge strane, one se sudaraju kako sa opštim statusom Lametrija kao filozofa doba prosvetiteljstva, tako i sa konkretnim tvrdnjama iz *Čoveka mašine* u kojima Lametri veliča usavršavanje znanja i proširivanje ne samo onoga što se zna, već i propagiranje saznanog. Poziv na obustavljanje intelektualne potrage u nekoj oblasti, pa makar za posledicu to imalo veću sreću onoga koji odustaje, sasvim je suprotan prosvetiteljskom sentimentu.

Kao što smo već objasnili, kada se suočimo sa ovakvom čudnom situacijom, javlja nam se razumljiva želja da je raspetljamo. Postoji nekoliko vrlo jednostavnih objašnjenja koja se nameću gotovo sama od sebe. Prvo je da se Lametri ovde razračunava sa ispraznim teološkim refleksijama, te da navedene tvrdnje valja tumačiti kao način da se utemelji ateističko stanovište po kom je Lametri poznat. Drugo jednostavno objašnjenje funkcioniše na sličan način, samo što

³ *Isto*, str. 60.

⁴ Dušan Nedeljković, „Predgovor” u: Žilien Ofrej de Lametri, *Čovek mašina*, str. 15.

se umesto ateističkog stanovišta može istaći vulgarna senzualistička pozicija, to jest, ideja da saznanja koja nemaju potencijal za srećno intelektualno razrešenje nisu ni na koji način vredna. Ipak, smatramo da oba ova objašnjenja, uzeta sama po sebi, nisu zadovoljavajuća, čak nisu dobronamerna prema Lametriju, jer umesto da prikažu odstupanje kao prividno, prihvataju ga kao činjenično, samo razlog pronalaze u nekom drugom aspektu Lametrijevog učenja. Drugim rečima, ova dva objašnjenja konstatuju da je protivrečnost postojeća i da je rezultat Lametrijevih predubedenja; Lametri je načinio materijalnu grešku zaslepljen sopstvenim pretpostavkama.

Pre nego što se tako osuđujuće shvatanje prihvati, neophodno je proveriti da li postoji ikakvo treće, istinski benevolentno tumačenje ovog neobičnog pasusa. U ovom radu smatramo da možemo doći do obrazloženja koje će pokazati da navedeni odeljci nisu u sukobu sa Lametrijevim prosvetiteljskim stavom, ni u uopštenom, ni u konkretnom obliku. Takvo obrazloženje smatramo da se može naći u povlačenju paralela između navedenih Lametrijevih ideja i savremenog obrasca naučnog razmišljanja koje se naziva antropičkim rezonovanjem. Tek sa takvim čitanjem možemo protumačiti Lametrijev tekst kao dosledno mesto razračunavanja sa autoritetom religijskih dogmi.

Da bismo dosegli ovo obrazloženje, prvo će biti neophodno da potvrdimo postojanje protivrečnosti, što će se uraditi kroz analizu toga u kojim aspektima se Lametri ima smatrati filozofom prosvetiteljstva. Nakon toga, pregledaćemo osnovne crte savremenog antropičkog rezonovanja i naznačiti sličnosti sa Lametrijevim idejama. Preko tih sličnosti, pokušaćemo da ekstrapoliramo zaključak od ideje da je antropičko rezonovanje perspektivno u kontekstu savremene nauke do ideje da je Lametrijevo isticanje neznanja perspektivno i u prosvetiteljskom kontekstu. Uspeh ovog projekta će nam takođe omogućiti da ukažemo na to da se Lametri može smatrati za jednog od preteča savremenog antropičkog rezonovanja.

LAMETRI U OKVIRU PROSVETITELJSTVA

Šta to čini jednog mislioca „prosvetiteljskim“? Sigurno nije dovoljno da je živeo i stvarao tokom XVIII veka. Koje su to karakteristike prosvetiteljskog mišljenja? Opšti duh doba prosvetiteljstva uglavnom se može opisati u nekoliko glavnih crta: izrazito poverenje u racionalnost i ideju napretka, isticanje individualnosti, odbacivanje tradicionalnih autoriteta i postavljanje praktične prirodne nauke na njihovo mesto. Ali, gde pronalazimo ove odredbe?

Kantov tekst *Odgovor na pitanje: šta je prosvetćenost?* je dobar početak. Njegov poznati pasus o prosvetćenosti dobro ilustruje neke od pomenutih karakteristika:

„Prosvetćenost je čovekov izlazak iz maloletnosti za koju je sam kriv. Maloletnost je nesposobnost služenja vlastitim razumom bez nečijeg vođstva. Čovek je sam kriv za ovu maloletnost, ako njen razlog nije pomanje razuma, nego rešenosti i hrabrosti da se njime služi bez nečijeg vođstva. *Sapere aude!* Imaj hrabrosti da se služiš vlastitim razumom! Ovo je, dakle, moto prosvetćenosti.”⁵

Ovde zatičemo poverenje u racionalnost (služenje vlastitim razumom), individualnu odgovornost (usudi se da znaš), progres i lično usavršavanje (izlazak iz maloletnosti), pa čak i odbacivanje tradicionalnih temelja znanja (samoskrivljena maloletnost). Ali, primećujemo da Kant nije eksplicitno naveo jednu od navedenih karakteristika prosvetiteljstva, a to je veličanje prirodnih nauka.

Ernst Kasirer [*Ernst Cassirer*], sa druge strane, smatra to jednim od glavnih obeležja prosvetiteljstva, tvrdeći čak da ono modeluje svoje ideale prema prirodnim naukama.⁶ On prosvetiteljstvo opisuje kao optimistično doba u kom se misao „... susreće sa svetom

⁵ Imanuel Kant, „Odgovor na pitanje: šta je prosvetćenost?“ u: Imanuel Kant, Mišel Fuko, Jirgen Habermas, *O prosvetćenosti* (Novi Sad: Kulturno-prosvetna zajednica Vojvodine, 2002), str. 7.

⁶ Ernst Cassirer, *The Philosophy of Enlightenment* (Princeton: Princeton University Press, 1951), str. 7.

uz svežu radost i smelost otkrića, očekujući nova obznanjenja svakog dana.”⁷ Pri tom, Kasirer upozorava da ova radoznalost prosvetiteljstva nije isključivo usmerena napolje. Prosvetiteljski duh je ujedno zainteresovan za sebe samog, za svoje moći i granice.⁸ Sa treće strane, imamo Luja Diprea [*Louis Dupré*] koji prosvetiteljstvo pokušava da odredi u istorijskom kontekstu. On doba prosvetiteljstva shvata kao drugi talas modernosti (novovekovlja),⁹ a kao ključne karakteristike ovog doba navodi racionalizam i težnju ka emancipaciji.¹⁰ Kao što vidimo na ovom sasvim malom uzorku, opisi prosvetiteljstva su retko identični, ali se ipak preklapaju u brojnim detaljima.

Bez obzira na ove, može se slobodno reći uobičajene, izazove definisanja jedne epohe, ideja da se Lametri svojim filozofskim učenjem svrstava u redove prosvetitelja nije nimalo kontroverzna. Brojni istoričari filozofije čine upravo to. Na primer, u *Istoriji filozofije* Vilhelma Vindelbanda [*Wilhelm Windelband*], Lametri se imenuje u odeljku o filozofiji prosvetiteljstva, gde se za njegovo učenje resko pripisuje etiketa „asertoričkog materijalizma”¹¹ utoliko što je Lametri zastupao ideje o potpunoj materijalnosti svih duševnih delatnosti. Prateći istu klasifikacionu nit, Piter Džimak [*Peter Jimack*] Lametrija naziva „prvim potpunim materijalistom francuskog prosvetiteljstva.”¹²

Po ovim opaskama reklo bi se da je Lametrijeva metafizička pretpostavka materijalizma presudni činilac za njegovo smeštanje među prosvetitelje, no ovo ne bi bilo dobro tumačiti u nekakvom anegdotalnom pogledu. Radije, Lametrijev materijalizam je

⁷ *Isto*, str. 4 (prev. G. R.).

⁸ *Isto*, str. 5.

⁹ Louis Dupre, *The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture* (New Haven & London: Yale University Press, 2008), str. 3.

¹⁰ *Isto*, str. 7.

¹¹ Wilhelm Vindelband, *Istorija filozofije* (Beograd: Book&Marso, 2007), str. 349.

¹² Piter Džimak, „Francusko prosvetiteljstvo I: nauka, materijalizam i determinizam” u: *Britanska filozofija i doba prosvetiteljstva*, prir. Stjuart Braun (Beograd: Plato, 2008), str. 264.

odredbeni utoliko što se pojavljuje kontrastno spram shvatanja koja su bila dominantna u prethodećim misaonim epohama. *Čovek mašina* se tako pokazuje kao vrlo reprezentativno delo jer demonstrira lametrijevski materijalizam na najuočljivijem području: pružanjem materijalističke osnove ljudskoj duši, kao u slučaju kada Lametri kaže: „Razna stanja duše su, dakle, uvek korelativna stanjima tela.”¹³ Ovo se savršeno uklapa u Kasirerovu viziju prosvetiteljstva kao perioda u kom se usmerenost misli regrupiše nakon sloma ranijih paradigmi. Komentare o ovom kontrastivnom svrstavanju zatičemo i kod Džonatana Izraela [*Jonathan Israel*], koji je tvrdio da Lametri, zajedno sa Didroom, „najefikasnije rezimira radikalnu misao rane prosvetiteljske epohe u sredini osamnaestog veka.”¹⁴

Međutim, za naše trenutno ispitivanje će biti relevantnije da pokažemo prosvetiteljski karakter Lametrijevog učenja u još jednoj dimenziji koja, iako povezana sa njom, nije svodiva na metafizičku poziciju materijalizma. Nas mnogo više interesuje epistemološko/pedagoška dimenzija Lametrijevog učenja zato što ranije citirani odeljak optertava problem nemogućnosti pouzdanog znanja. Naravno, i po ovoj dimenziji je Lametri već prepoznat kao mislilac doba prosvetiteljstva. Džimak, recimo, ističe činjenicu da je Lametri prvenstveno lekar, što se savršeno uklapa u viziju prosvetiteljstva kao doba u kom su uzde koje usmeravaju čovekovo znanje otvoreno prepuštene onome što bismo danas nazivali empirijskim naukama. Lekarska veština je vekovima unazad bila neraskidivo povezana sa vrlo praktičnim radom, te je njeno razvijanje u medicinu kao eksperimentalnu nauku u renesansnom dobu sasvim razumljiv sled događaja (prigodno ilustrovan Rembrantovom slikom *Čas anatomije*).

¹³ Žilien Ofrej de Lametri, *Čovek mašina*, str. 30. Više se može naći kod Natania Meeker, „The Materialist Tropes of La Mettrie,” *The Eighteenth Century*, vol. 48, no. 3 (Fall 2007): 245-262.

¹⁴ Jonathan Israel, *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750* (Oxford: Oxford University Press, 2001), str. 704 (prev. G. R).

Ali, nije nam ovde dovoljno da konstatujemo Lametrijevu naklonost empirijskom saznanju, važno nam je da kod njega prepoznamo i perspektivnost takvog saznanja kao i opšti duh mogućnosti proširivanja postojećeg znanja, kako na globalnom tako i na ličnom nivou. Zbog toga naglašavamo pedagošku dimenziju Lametrijevog učenja, pod čime razumemo konceptualizaciju značaja proširivanja duhovnih kapaciteta individue, ne samo u vidu sticanja novog znanja, već i u proširivanju sposobnosti, rafinisanju naravi, rečju, realizaciji potencijala čoveka. Kao što smo videli iz Kantovih i Kasirerovih zapažanja, ovo je isto tako značajna odredba prosvetiteljskog duha, možda i više nego banalni materijalizam. Pretresimo, stoga, nekoliko mesta u *Čoveku mašini* iz kojih možemo iščitati ovu dimenziju Lametrijevog učenja.

PROSVETITELJSKE CRTE U *ČOVEKU MAŠINI*

Ako krenemo da čitamo *Čoveka mašinu* sa namernim fokusom na pomenute epistemološke i pedagoške aspekte, uočićemo zanimljivu strukturu. Početak teksta jasno afirmiše vrednost iskustva i njegovu prednost, može se reći i nenadmašnost, u odnosu na bilo kakve druge izvore znanja. Ovo valorizovanje empirije potom se uzglobljava sa već pominjanim materijalističkim stavom, što Lametrija navodi da elaborira potencijale ljudskog „duha“ (zanimljivo, koristeći se pri tom uporednom anatomijom). Konačno, dežurno pitanje aktualizovanja tih potencijala dovodi Lametrija do refleksije o procesu obrazovanja i vaspitanja i do konstatacija o njihovom značaju.

Isticanje značaja iskustvenog saznanja se u *Čoveku mašini* sprovodi u kontekstu potkrepljivanja materijalističke filozofije nasuprot bilo kakvog oblika „spiritualizma.“ Ipak, bez obzira na gotovu sveprisutnost materijalističke doktrine u ovom delu, valja imati na umu da je u ovom konkretnom slučaju metafizičko pitanje tek izvedeno iz epistemološkog: materijalizam i spiritualizam se određuju prema tome kako je spoznatljiva supstancija koju ta učenja stipuliraju, pri čemu Lametri spiritualizmom naziva bilo kakvu

doktrinu koja tvrdi postojanje makar kakve supstancije koja nije iskustvom spoznatljiva.¹⁵ U najgorem slučaju, smatra Lametri, spiritualistička učenja su nerazumljiva, a u najboljem slučaju se oslanjaju na saznanje otkrovenjem.

Tako se dolazi do drugog kontekstualnog uporišta afirmacije iskustvene spoznaje: njeno sučeljavanje sa otkrovenjem. U ovom pogledu Lametri je iznenađujuće blagorečiv, dopuštajući makar provizorno pretpostavku da Bog postoji, ali samo zato što mu to omogućava da formira još jači argument. Naime, ako Bog postoji, on bi morao biti tvorac i Prirode i otkrovenja, te ova dva izvora znanja ne mogu biti sukobljena jedno sa drugim jer bi to značilo da Bog protivreči samom sebi u svojim delima. Ukratko: „Jedno [je] od dvoga: ili je sve iluzija, isto tako Priroda kao i otkrovenje, ili jedino iskustvo može veru obrazložiti.”¹⁶

Iz ove nadmoćnosti iskustva nad otkrovenjem, Lametri izvodi značajan zaključak: „Iskustvo i promatranje moraju ovde, dakle, biti jedini naši vodiči. Bezbrojna su iskustva i promatranja u obilatom delima lekara koji su bili filozofi, a ne u Filozofa koji nisu bili lekari.”¹⁷ Iako je očigledno da se ova tvrdnja prvenstveno odnosi na zadatak rasvetljavanja funkcionisanja čovekovog organizma, nije teško, *mutati mutandis*, preneti je u druge oblasti podložne empirijskom saznanju, a koje su u Lametrijevom viđenju sveta i jedine smislene. U poslednjem navedenom citatu, ali i u dobrom delu rezonovanja koje mu prethodi, vrlo lako možemo prepoznati obeležja prosvetiteljskog načina mišljenja: na mesto dogme otkrovenja stavlja se otvoren horizont iskustvenog saznanja Prirode, a obrazac ispravnog mišljenja (filozofiranje) se modeluje po mišljenju onih koji su se već dokazali u kompetentnoj upotrebi iskustva (lekari koji su filozofi) a ne po modelu onih koje iskustvo zaobilaze (filozofi koji nisu bili lekari). Rečju, aposteriorna spoznaja odnosi prevagu nad

¹⁵ Žilien Ofrej de Lametri, *Čovek mašina*, str. 23.

¹⁶ *Isto*, str. 24.

¹⁷ *Isto*, str. 25.

apriornom.¹⁸ Lametri je spreman da odbaci prethodna neadekvatna znanja u korist onih koja obećavaju napredovanje („U ruke uzmimo, dakle, štap iskustva, i okrenimo leđa istoriji svih uzaludnih mnjenja filozofa. Biti slep i misliti da se može bez ovog štapa, to je vrhunac ludila.”¹⁹), što je još jedno opšte mesto kod prosvetiteljskih mislilaca.

Poverenje u progres je verovatno najprepoznatljivija crta prosvetiteljstva, a zatičemo ga i kod Lametrija, i to u dva aspekta: prvo, kada govori o *potencijalu* ljudskog uma da dosegne istinu, a potom kada govori o konkretnom procesu unapređivanja individue – obrazovanju. Kada Lametri kaže da vrednost uma zavisi „... od njegove sile, od njegovog dometa ili od njegove pronicljivosti.”²⁰ on time ne iskazuje samo tvrdnju da duši nije neophodna nekakva nematerijalna supstancija da bi bila vredna, već nedvosmisleno otkriva sopstveno poverenje u kapacitete uma time što kao ključno merilo postavlja ostvarene rezultate. Uostalom, materijalni um je deo materijalne prirode, a mogućnosti prirode su beskrajne, istina, ukoliko su praćene odgovarajućom veštinom.²¹ Potencijal koji nije adekvatno realizovan je protraćen.

Spis *Čovek mašina* obiluje direktnim i metaforičnim isticanjem značaja adekvatnog obrazovanja, dobrog vaspitanja, čak i ukazivanja na to da je valjano društvo važno za usavršavanje pojedinca. Lametri tako kaže: „Više bih voleo bistra čoveka bez ikakvog vaspitanja, nego lošeg vaspitanja; samo da bude još uvek dovoljno mlad. Duh kojim se loše rukovodilo jeste glumac koga je provincija pokvarila.”²² U ovom citatu vredi zapaziti da, iako Lametri konstatuje da je loše vaspitanje gore od nikakvog vaspitanja, i dalje afirmiše neophodnost dobrog vaspitanja kada napominje da za čoveka bez vaspitanja još ima nade ukoliko je dovoljno mlad; drugim rečima, ima nade ukoliko još uvek ima vremena da dobije dobro vaspitanje. Čovek i čovekov duh su sačinjeni od istog

¹⁸ *Isto.*

¹⁹ *Isto.*

²⁰ *Isto*, str. 24.

²¹ *Isto*, str. 33.

²² *Isto*, str. 30.

blata kao i životinje, i po mnogim stvarima je čovek od životinje slabiji, ali „čudotvornost vaspitanja” je ono što čoveka uzdiže iznad životinja.²³

Iz čega je sačinjeno to čudotvorno vaspitanje? U sledećim odeljcima je Lametri vrlo eksplicitan:

„Reči, jezici, zakoni, nauke i umetnosti su stigle i pomoću njih se najzad sirovi dijamant duha našeg uglačao. [...] Sve se stvorilo znacima; svaka vrsta je razumela ono što je mogla razumeti; i na taj način su ljudi stekli 'simboličko saznanje,' tako nazvano još od naših nemačkih filozofa.

Kao što vidimo, ničega prostijeg nema od mehanike našega vaspitanja! Sve se svodi na zvuke ili reči, koje iz usta jednoga prelaze uhom drugoga u mozak, koji istovremeno očima prima lik telâ koja ove reči proizvoljno označavaju.”

Uočljivo je da i tokom opisivanja procesa vaspitanja (i obrazovanja), Lametri ne propušta priliku da nas podseti na svoju materijalističku i mehanicističku poziciju. Kako bilo, Lametrijeva shvatanja o obrazovanju su i sama sasvim usklađena sa prosvetiteljskim idealima: obrazovanje, vaspitanje, kultivisanje duha kroz susretanje sa civilizacijskim tekovinama nauke, umetnosti, prava i sličnog dovodi do ostvarenja potencijala pojedinca, a što, opet, dovodi do toga da će taj pojedinac doprineti daljem održavanju i produblivanju tih istih tekovina. To je ideal progresa. Kod Lametrija je on očigledno primetan utoliko što on proces vaspitanja prikazuje sasvim vremenski, kao (materijalni) niz događaja koji su imali svoj početak i čije je nastavljanje rezultovalo trenutnim stanjem.

Pa ipak, ne možemo reći da je Lametrijev opis istorijski. Lametri samo rekonstruiše kako bi vaspitni sled principijelno izgledao. Za razliku od ranije korišćenih primera iz uporedne anatomije, on u ovom slučaju naizgled ide protiv sopstvenog saveta i ne pruža činjenične osnove za istoriju vaspitanja. Lametri samo postulira da je taj proces morao imati početak, ali kako je taj početak izgledao, o tome ne kazuje ništa pozitivno: „Ali ko je prvi progovorio? Ko je bio prvi učitelj roda

²³ *Isto*, str. 39-40.

ljudskog? Ko je pronašao sredstva korišćenja pokornosti naše organizacije? O tome ja ne znam ništa; ime tih srećnih i prvih genija izgubilo se u noći vremenâ.”²⁴

Ovo uzdržavanje je sa jedne strane principijelno razumljivo. Valja izbegavati spekulisanje o onome o čemu se nema materijalnih podataka. Uostalom, jedan od zadataka dobrog vaspitanja je upravo da ukroti ovu tendenciju duha: „Istina je da je toliko velika živahnost oprugâ imaginacije da kad se pažnja, taj ključ ili majka nauka, ne bi umešala, imaginacija bi samo preko predmetâ preletala i jedva ih se doticala.”²⁵ U takvim stvarima вреди zadržati zdravu dozu skepticizma i suzdržavanja od donošenja prenapravljenih zaključaka.

Međutim, Lametri se ne zaustavlja samo na prostom uzdržavanju od davanja sudova o stvarima o kojima ne zna dovoljno. Vrlo brzo nakon ovih refleksija o vaspitanju, nailazimo na odeljke koji su podstakli ovo ispitivanje. Kao što se gotovo ništa ne zna o prvim učiteljima u ljudskoj istoriji, još manje se zna o razlozima čovekove egzistencije. Lametri za ovo pitanje porekla ne postavlja nekakvu privremenu ogradu već punu zabranu. To nije pitanje na koje za sada nemamo odgovor ili koje će možda odgovoriti neki pametniji genije budućnosti; to je pitanje na koje je besmisleno uopšte trošiti vreme u potrazi za odgovorom i promućurnije je u tom pogledu svesno ostati u neznanju. Istina, Lametri pokušava da pruži određenu utehu u vidu tvrdnje: „Uostalom, ko zna da li razlog čovekove egzistencije ne bi bio u samoj njegovoj egzistenciji? Možda je on bio sasvim slučajno izbačen na izvesnoj tački zemljine površine, a da se ne može znati niti kako, niti zašto;”²⁶ Međutim, ta uteha zvuči prazno i cirkularno i nimalo u duhu optimistične vere u napredak znanja.

Vidimo, dakle, da je smeštanje Lametrija među mislioce prosvetiteljskog doba sasvim opravdano. Ne samo što ga kao takvog klasifikuju brojni istoričari filozofije, već se u njegovom učenju mogu prepoznati brojne odrednice tipične za prosvetiteljstvo: traženje i

²⁴ *Isto*, str. 34.

²⁵ *Isto*, str. 38.

²⁶ *Isto*, str. 44.

postavljanje novog temelja istine koji se razlikuje od tradicije; isticanje vrednosti i potencijala pojedinca, ali i individualne odgovornosti; valorizacija obrazovanja, vaspitanja i drugih oblika ličnog usavršavanja; optimizam u pogledu ideje progressa i budućeg boljitka.

Tvrđnje kojima se izražava puka rezerva prema neutemeljenom znanju ne bi se protivile ovakvim idealima. Međutim, kod Lametrija smo zatekli znatno ekstremnije stavove koji idu čak i do diskvalifikovanja pitanja o prvim uzrocima. A još više iznenađuje tvrdnja o tome da se istina ima žrtvovati prijatnostima društva. Ti odlomci se čine sasvim nepodudarnim sa prosvetiteljskim idealima znanja koje napreduje. Postoji li konceptualni okvir koji može izmeniti ovaj utisak i prihvatljivo kontekstualizovati pomenute Lametrijeve skandalizujuće izjave u okvir prosvetiteljstva?

PERSPEKTIVA KOJA DAJE DOSLEDNOST

Prvi korak u razrešavanju ovog problema jeste da preciznije utvrdimo povodom čega je Lametri izneo ove tvrdnje koje zvuče tako antiprosvetiteljski. Konkretno predmetno pitanje za koje Lametri proklamuje da je praktično nedostižno za naše spoznajne moći je pitanje konačnog čovekovog porekla: koji je to prvi uzrok čovekovog postojanja, šta je „razlog čovekove egzistencije”²⁷? Širi kontekst pitanja se, međutim, kreće u domenu vrednovanja izvora moralnosti i saznanja.

U delu teksta *Čoveka mašine* koji neposredno prethodi tvrdnjama koje sada razmatramo, Lametri je postulirao ideju da postoji izvestan „Zakon prirodni” na osnovu kog čovek razlikuje dobro i zlo, ali i da taj isti zakon u izvesnoj meri postoji i među životinjama.²⁸ Ovim Lametri sa jedne strane potkrepljuje svoju raniju tvrdnju da je jedina razlika između čoveka i životinje ona koja se stiče vaspitanjem, a sa druge strane oponira učenjima (mahom religijske provenijencije) po kojima je čovek sazdan od specifične stvari, poseban po svojoj urođenoj ili podarenoj moralnosti. Ovom prilikom nećemo ulaziti u to koliko su

²⁷ *Isto*, str. 44.

²⁸ *Isto*, str. 40.

suvisla Lametrijeva zapažanja o momentima krvoločnosti kod čoveka i pokajanja kod životinja. Mnogo je važnija činjenica da je ovo još jedna tačka u kojoj Lametri ulazi u raspravu sa religijskim autoritetima.

Zanimljivo, ta rasprava isprva neće biti usmerena na pitanje o postojanju uzvišenog Bića, koliko će biti okrenuta ka tome da se rastoči autoritet religijskih učenja na polju znanja i morala. Lametri tvrdi nemogućnost sigurnog i na iskustvu zasnovanog znanja o postojanju Boga, te time osporava saznajnu vrednost dogmi svih kultova koji tvrde posjedovanje takve istine. Kao što smo već rekli, Lametri u ovom potezu ne sprovodi samo skeptičko suzdržavanje od definitivnog suda, već kategorički izriče nemogućnost takvog znanja, nemogućnost doseganja transcendentnog razloga čovekove egzistencije. Pri tom, važno je uočiti da toj tvrdnji ne nedostaje iskustveno utemeljenje. Lametri, naime, nudi suptilnu alternativu imanentnog objašnjenja utemeljenog na činjenicama: činjenica je da čovek egzistira, nije li to dovoljan razlog čovekove egzistencije?

Može se pomisliti da je ovde po sredi Lametrijevo ismevanje crkvenog učenja time što cirkularno rezonovanje nudi kao bolju alternativu religijskoj dogmi. I to lako može biti slučaj. Ipak, ova tvrdnja da je egzistencija dovoljan razlog za egzistenciju po mnogočemu (pa čak i po cirkularnosti) podseća na jednu zanimljivu pojavu u savremenoj nauci: na *antropičko rezonovanje*, to jest na *antropička načela*. Ukratko, pod antropičkim rezonovanjem može se misliti onaj vid razmišljanja koje u okviru nekog zaključivanja u obzir uzima i uslove mogućnosti samog tog zaključivanja. Antropičkim rezonovanjem se pokušava izaći na kraj sa raznim oblicima nesvesnih pristrasnosti u nauci, a verovatno najpoznatiji oblici tog rezonovanja su antropička načela Brendona Kartera [*Brandon Carter*].

U tekstu iz 1974. godine, Karter preispituje takozvano kopernikansko načelo u kosmologiji koje diktira da naučni posmatrač ne treba da pretpostavlja da zauzima ikakvu privilegovanu poziciju u univerzumu (kao što je Kopernik svojim modelom izmestio Zemlju sa privilegovanog centralnog položaja). Tom prilikom, on ukazuje na to da je pozicija i sasvim nepristrasnog naučnog posmatrača posebna bar utoliko što omogućava postojanje tog posmatrača, što nije slučaj sa

većim delom univerzuma. Ovim rezonovanjem pokušava se pružiti objašnjenje brojnih „finah podešenosti” naše planete za život, jer postojanje tih fina podešenosti je uslov da uopšte postoje oni koji će percipirati te fine podešenosti. Drugačije rečeno, obrazloženje činjenice da je baš naša Zemlja tako gostoljubiva za život se može naći u tome što na negostoljubivoj Veneri nema posmatrača koji bi se pitali zašto je Venera tako negostoljubiva za život.

Karter je ponudio dve verzije antropičkog načela. Slaba verzija glasi: „Moramo biti spremni da u obzir uzmemo činjenicu da je naše mesto u univerzumu nužno privilegovano u onoj meri u kojoj je podudarno sa postojanjem nas kao posmatrača.”²⁹ Ova verzija se naziva slabom zato što je lokalno ograničena, odnosi se samo na jedno mesto u univerzumu. Sa druge strane, postoji i jaka verzija antropičkog načela: „Univerzum (a time i fundamentalni parametri od kojih zavisi) mora biti takav da dopusti stvaranje posmatrača u nekom trenutku.”³⁰ Jaka verzija ima mnogo veći zahvat od prethodne jer iznosi tvrdnju o čitavom univerzumu, a ne samo o jednom njegovom delu. Često se zbog upotrebe termina „moranja” jako načelo kritikuje da uvodi svrhovitost tamo gde ona nije potrebna, ali to je neadekvatno tumačenje. Jako načelo ne izražava neku buduću obavezu univerzuma, već činjeničnu nužnost: činjenica je da u univerzumu postoje posmatrači, jer u suprotnom niko ne bi mogao izvoditi ovu refleksiju o posmatranju, te iz te činjenice sledi da univerzum nije mogao biti drugačiji sem takav da dopusti postojanje posmatrača koji reflektuju o činu posmatranja. Obrnuto, nemogući su posmatrači koji konstatuju da njihov univerzum ne dopušta postojanje posmatrača jer je po sredi kontradikcija. Nema potrebe da posežemo za nekim inteligentnim dizajnerom koji je fino podesio naš univerzum za nas kada naše postojanje po sebi garantuje da je univerzum za nas gostoljubiv.

²⁹ Brandon Carter, „Large Number Coincidences and Anthropic Principle in Cosmology” u: *Confrontation of Cosmological Theories with Observational Data; Proceedings from the Symposium*, (Dordrecht: D. Reidel Publishing Co, 1974), str. 293 (prev. G. R).

³⁰ *Isto*, str. 294 (prev. G. R).

Navedeno jako antropičko načelo veoma liči na Lametrijevu tvrdnju o tome da je razlog čovekove egzistencije u samoj njegovoj egzistenciji. Obe tvrdnje u sebi obuhvataju samog subjekta koji ih izriče. Obe se zasnivaju isključivo na činjenicama koje se mogu proveriti, ma koliko trivijalne bile. Najzad, obe tvrdnje pružaju alternative za objašnjenja koja posežu za transcendentnim uzrocima: Lametrijeva protiv religijskih dogmi, Karterova protiv ideja inteligentnog dizajna. Štaviše, Lametri u *Čoveku mašini* kasnije pominje nekoliko tipičnih argumenata o inteligentnom dizajnu,³¹ i iako sam tvrdi da se „ne odlučuje ni za koju stranu,”³² jasno je da nije pristalica ovih, kako ih on naziva, deističkih ideja. Zar u svetlu svega ovoga ne bi bilo smisleno da obzire sa kojima smo tumačili Karterovo jako antropičko načelo sada primenimo i na Lametrija?

U tom duhu, Lametrijevu tvrdnju da se čovekova egzistencija može smatrati razlogom njegove egzistencije ne smemo interpretirati kao iskaz da je čovekova egzistencija *causa sui*, da je ona *ratio essendi* samoj sebi, već da je ona *ratio cognoscendi* same sebe. Ta je tvrdnja sasvim u skladu sa Lametrijevim insistiranjem na činjeničnom utemeljenju naše spoznaje jer se temelji na vrlo prostoj činjenici: da racionalni, saznavajući ljudi postoje. Dekartovskim registrom rečeno, nema načina da ljudi reflektuju o svojoj egzistenciji a da pri tom prethodno već ne egzistiraju.

Ali šta je sa ostalim tvrdnjama u kojima Lametri apeluje na odustajanje od saznavanja prvih uzroka, zar u njima on ne zastupa svesno ostajanje u neznanju? To bi bio slučaj kada Lametri ne bi ponudio valjanu alternativu, a on je to upravo uradio preko maločas razmatrane proto-antropičke tvrdnje. Saznanja koja Lametri u ovim odeljcima odbacuje po njegovim kriterijumima ne bi ni bila saznanja. On odbacuje neosnovane pretpostavke, presizanja preko granica mogućeg iskustva, ubeđenja koja nisu zasnovana na iskustvu već na dogmi. Na njihovom mestu on nudi jednostavno rezonovanje utemeljeno na najprostijim iskustvenim činjenicama, rezonovanje koje nas odvrća od zablude, pa

³¹ Žilien Ofrej de Lametri, *Čovek mašina*, str. 45.

³² *Isto*, str. 46.

čak se može reći i rezonovanje koje podrazumeva da dobro poznajemo sami sebe.

Povrh toga, ono što Lametri naziva „gubljenjem u beskonačnosti” i od čega nas odvraća, to u njegovom registru daleko više zvuči kao čin imaginacije nego kao čin racionalnosti. I sam Lametri ubrzo konstatuje za brojna filozofska dela koja su se upuštala u tu tematiku:

„Sve su to sama dosadna ponavljanja raznih marljivih pisaca, od kojih svaki drugome samo svoju glagoljivost dodaje, koja može pre osnažiti ateizam nego mu temelje potkopati. Ogromna gomila dokaza koji se iz posmatranja prirode izvode njima nimalo snage ne pridaje. Struktura samo jednog prsta, uha, oka, Malpigijeva jedna opaska dokazuje sve, i nesumnjivo mnogo bolje nego Dekart i Malbranš, tj. sve ostalo ne dokazuje ništa.”³³

Ono što je na početku izgledalo kao iznenađujuće antiprosvetiteljski stav sada se iznenađujuće pokazuje kao stav sasvim usaglašen sa prosvetiteljskim vrednostima.

ZAKLJUČAK

Utvdili smo da se Lametrijevo povremeno postavljanje granica mogućnostima ljudskog saznanja ne mora nužno tumačiti kao antiprosvetiteljski stav, jer ako taj postupak tumačimo kao što se tumači savremeno antropičko rezonovanje, on se pokazuje kao sasvim usaglašen sa prosvetiteljskim idealom razuma koji dokučuje svoje moći i granice, baš kako to Kasirer opisuje. Lametrijev poziv na odustajanje od spekulacija o beskonačnosti nije poziv na odustajanje od racionalnosti, jer se ispostavlja da je u biti racionalno utemeljen stav: odustaje se od aktivnosti imaginacija i na njeno mesto stavlja odmerena i suzdržana aktivnost razuma. Takoreći, izlazi se iz samoskrivljenog neznanja. Skepticizam koji Lametri zagovara ovde nije apsolutan, već usmeren na sasvim specifično pitanje i jedan specifičan način odgovaranja na njega.

³³ *Isto*, str. 44.

Da li se ovo Lametrijevo rezonovanje može i samo nazvati antropičkim rezonovanjem, ili bar proto-antropičkim rezonovanjem? Iako su antropički principi proizvodi XX veka, istoričari nauke i naučne metodologije veoma često pronalaze preteče brojnih savremenih naučnih ideja među misliocima novovekovlja i prosvetiteljstva. Nik Bostrom [*Nick Bostrom*] identifikuje da se određeni oblici antropičkog rezonovanja mogu pronaći kod Dejvida Hjuma³⁴ [*David Hume*], Lametrijevog savremenika. Ne vidimo nikakvu prepreku da se i Lametri uključi u grupu vesnika.

Najveći pozitivni razlog za povezivanje pomenutih Lametrijevih odeljaka sa antropičkim rezonovanjem se nalazi u činjenici da i on koristi te ideje za obaranje stanovišta inteligentnog dizajna. Zanimljivo, čak se i brojne kritike koje se uobičajeno upućuju antropičkom rezonovanju mogu jednako uputiti i na Lametrijev argument o egzistenciji koja je razlog egzistenciji: da je reč o cirkularnom zaključivanju i da je inovativnost sadržaja koju takve tvrdnje pružaju minimalna ili nikakva. Ovom prilikom ćemo se uzdržati od ocenjivanja prednosti i mana ovih argumenata, kao i od otvaranja redovnog pitanja da li je naziv „antropičko rezonovanje” uopšte dobar, jer za sada je dovoljno to što nam čitanje Lametrija kroz prizmu antropičkog rezonovanja daje konzistentniji uvid u učenje ovog filozofa prosvetiteljstva.

LITERATURA

- Bostrom, Nick. *Anthropic Bias*. New York & London: Routledge, 2002.
- Carter, Brandon. „Large Number Coincidences and Anthropic Principle in Cosmology” u: *Confrontation of Cosmological Theories with Observational Data; Proceedings from the Symposium*, 291-298. Dordrecht: D. Reidel Publishing Co, 1974.
- Cassirer, Ernst. *The Philosophy of Enlightenment*. Princeton: Princeton University Press, 1951.
- Dupre, Louis. *The Enlightenment and the Intellectual Foundations of Modern Culture*. New Haven & London: Yale University Press, 2008.

³⁴ Nick Bostrom, *Anthropic Bias* (New York & London: Routledge, 2002), str. 5.

- Džimak, Piter. „Francusko prosvetiteljstvo I: nauka, materijalizam i determinizam” u: *Britanska filozofija i doba prosvetiteljstva*, prir. Stuart Braun, 252-271. Beograd: Plato, 2008.
- Israel, Jonathan. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Kant, Imanuel, Fuko, Mišel i Habermas, Jürgen. *O prosvetčenosti*. Novi Sad: Kulturno-prosvetna zajednica Vojvodine, 2002.
- De Lametri, Žilien Ofrej. *Čovek mašina*. Beograd: Kultura, 1955.
- Meeker, Natania. „The Materialist Tropes of La Mettrie.” *The Eighteenth Century*, vol. 48, no. 3 (Fall 2007): 245-262.
- Vindelband, Vilhelm. *Istorija filozofije*. Beograd: Book&Marso, 2007.

GORAN RUJEVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

LA METTRIE'S ANTHROPIC REASONING

Abstract: Julien Offray de La Mettrie is considered a representative philosopher of materialism and hedonism in the Age of Enlightenment. His seminal work *Man a Machine* bears many hallmarks of the Enlightenment: faith in rationality and progress, turning away from traditional figures of authority and towards the authority of natural sciences, and placing great value in the individual and self-improvement. Certain paragraphs of the work, however, contain claims that seemingly advocate that one ought to remain wholly ignorant when it comes to questions pertaining to reasons for man's existence. This appears to contradict the usual intellectual optimism of the Enlightenment. However, if we read these paragraphs through the lens of contemporary anthropic reasoning, it shows that this is just La Mettrie's attempt to counter certain theistic arguments, and fully in the spirit of the Enlightenment.

Keywords: anthropic reasoning, the Enlightenment, experience, La Mettrie (1709-1751), skepticism

Primljeno: 24.2.2023.

Prihvaćeno: 10.5.2023.